

РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ ВА БАНДЛИК МАСАЛАСИ

Эшов Мансур Пулатович –

Тошкент давлат иқтисодиёт университети
проректори, и.ф.д., профессор

Аннотация: Мақолада мамлакатимизда рақамли иқтисодиёт ва бандлик масаласи бўйича фикр-мулоҳазалар баён этилган бўлиб, соҳани ривожлантиришни бугунги кунда мамлакатимиздаги истиқболлари, муаммолари ва ечимлари бўйича хулосалар шакллантирилган.

Калит сўзлар: рақамли иқтисодиёт, бандлик, иқтисодий ўсиш, барқарор ўсиш, инвестиция.

ПРОБЛЕМА ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ И ЗАНЯТОСТИ

Эшов Мансур Пулатович –

проректор Ташкентского государственного
экономического университета, д.э.н., профессор

Аннотация: В статье изложены мнения по вопросу цифровой экономики и занятости в нашей стране, сделаны выводы о перспективах, проблемах и решениях развития отрасли в нашей стране на сегодняшний день.

Ключевые слова: цифровая экономика, занятость, экономический рост, устойчивый рост, инвестиции.

THE ISSUE OF DIGITAL ECONOMY AND EMPLOYMENT

Eshov Mansur Polatovich –

Vice-rector of Tashkent state university
of economics DSc., Professor

Abstract: The article describes opinions on the issue of digital economy and employment in our country, and concludes on the prospects, problems and solutions of the development of the industry in our country today.

Keywords: digital economy, employment, economic growth, sustainable growth, investment.

Кириш. Жамиятда инсон омили бирламчи ўринга чиққан вақтда унинг фаровон ҳаётини таъминлаш ҳам асосий вазифага айланади. Бугун биз ана шундай жамиятда яшаймиз. Одамларни иш билан таъминлаш, камбағалликни қисқартириш, озиқ-овқат хавфсизлиги ва нарх-наво барқарорлигини сақлаш, меҳнат унумдорлигини ошириш, пировардида ялпи ички маҳсулот ўсишига эришиш ҳар кунги долзарб вазифага айланган. Ушбу омиллар бевосита барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашга бориб тақалади.

Бугун мамлакатлар барқарор иқтисодий ўсиш сифатини оширишнинг услубий ёндашувларини такомиллаштиришга алоҳида эътибор қаратмоқда. Бу борада ҳатто мақсадли

илмий изланишлар олиб борилмоқда... Гап шундаки, барқарор иқтисодий ривожланишни таъминлашда иқтисодий ўсишнинг жадал омилларини фаоллаштириш муҳим. Дунё тажрибасига кўра, ривожланган давлатларда иқтисодий ўсишда жадал, яъни интенсив омиллар ҳиссаси устунлик қилаётган бўлса, ривожланаётган мамлакатларда экстенсив омиллар ҳиссаси юқорилигини кўриш мумкин.

Бу борада Ўзбекистон ҳам ўз йўналишига эга. Яъни миллий иқтисодиётда бир вақтнинг ўзиде юқоридаги омилларнинг деярли барча фаол ва кенг турлари мавжуд бўлгани ҳолда айримлари нисбатан етакчилик қилади. Бизда, асосан, “интенсив” ёки “кенг” иқтисодий ўсиш тури кўзга ташланади. Мамлакат иж-

тимой-иқтисодий ривожланишининг энг муҳим йўналишлари иқтисодиёт етакчи тармоқларини модернизация ва диверсификация қилишга йўналтирилган фаол инвестиция сиёсатини юритиш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини кредитлашни кенгайтириш, транспорт коммуникацияси ва ижтимоий инфратузилма, шунингдек, хусусий секторни ривожлантириш ва бошқаларда намоён бўлади.

Таҳлил ва натижалар. Иқтисодий ўсиш жамиятда муҳим вазифаларни бажаришга имкон беради. Барқарор иқтисодий ўсиш кўпчиликни қашшоқлик ва оғир меҳнатдан қутқара олади. Иқтисодий ўрганишларнинг аҳамияти шундаки, унда одамларга самарали ишчи ва ижодий шахс бўлиш, ҳаёт даражасини ошириш, яхши яшашни осонлаштириш бўйича таҳлиллар юритилади. Тез ривожланаётган мамлакатлар хусусиятларини аниқлаш ва бошқа ривожланаётган давлатлар, хусусан, Ўзбекистонга уларни қандай жорий этишга қаратилган таклифлар ишлаб чиқилади. Бу сиёсатчилар амалда қўллаши мумкин бўлган формулани ўз ичига олмайди – бундай умумий формуланинг ўзи йўқ. Шунчаки, ҳар бир давлат йўналишни ўзининг тарихий тажрибаси, ўзига хосликлари асосида белгилаши ва уларни ўсиш стратегиясида акс эттириши керак. Шунингдек, тез, барқарор ўсиш ўз-ўзидан содир бўлмайди. Бу мамлакатнинг сиёсий раҳбарларидан узоқ муддатли мажбуриятни, шунингдек, сабр-тоқат, қатъият ва прагматизмни талаб қилади.

Тез ривожланиш иқтисодиётларга дунёнинг қолган қисмидан ғоялар, технологиялар ва ноу-хау импорт қилиш имконини беради. Ушбу маълумотларга эга бўлиш усулларидан бири эса тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этишдир. Хорижда таълим олиш имкониятини кенгайтириш ҳам яхши самара беради. Бу турли тармоқларда узоқ муддатли халқаро алоқаларни йўлга қўйишга хизмат қилади.

Очиқ дунё иқтисодиёти ривожланаётган мамлакатларга уларнинг экспорти учун чуқур эластик бозорни таклиф этади. Меҳнат тақсимоти бозор ҳажми билан чеклангани сабабли мавжуд юқори талаб давлатларга янги экспорт йўналишлари бўйича ихтисослашиш ва турли усулларда уларнинг маҳсулдорлигини

оширишга имкон беради.

Бугун ривожланган иқтисодиётлар ўзини таркибий жиҳатдан ўзгартиряпти. Ялпи ички маҳсулотнинг ўсишини “дарахтларнинг юқори қисми” билан қиёслаш мумкин. Аммо барча ҳаракатлар янги шохлар пайдо бўлиши ва эскирганлари узилиб тушиши билан боғлиқ. Ўсишга йўналтирилган сиёсат ва ислохотларнинг аксарияти ушбу микроиқтисодий жараёнларни яратиш ва сўниш жараёнларини рағбатлантириш ва, энг муҳими, ушбу динамикадан таъсирланган одамларни ҳимоя қилиш учун ишлаб чиқилади. Ривожланишнинг дастлабки босқичларида ўсиш суръати асосан инвестициялар даражаси билан чекланади. Ушбу инвестициялар, ўз навбатида, тежаш миқдорига боғлиқ.

Аслида давлатлар инвестиция эҳтиёжларини молиялаштириш учун хорижий капиталга ҳам эътибор қаратиши мумкин. Фикримизча, хорижий жамғармалар иқтисодиётнинг тез ўсиб бориши учун зарур инвестицияларни шакллантириш учун ички жамғармалар, жумладан, давлат жамғармаларининг ўрнини босувчи воситадир.

Янги Ўзбекистон тараққиётининг янги босқичига чиқишда молия тизимини ривожлантириш, у орқали миллий иқтисодиёт учун захираларни аниқлаш ва сафарбар қилиш, иқтисодиётни жадал ривожлантириш ва юқори ўсиш суръатларини таъминлаш устувор вазифалардан саналади. Президентимизнинг 2022 йил 28 январдаги “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги фармонида давлат улушига эга тижорат банкларида трансформация жараёнларини якунлаб, 2026 йил якунига қадар банк активларида хусусий сектор улушини 60 фоизгача етказиш ҳамда банк тизимида молиявий барқарорликни таъминлаш вазифаси белгиланган. Тижорат банкларини ривожлантиришда асосий эътибор, биринчи навбатда, мижозлар базасини оширишга қаратилади. Бунинг учун банк хизмати турларини кўпайтириш, кўрсатиладиган хизмат турлари нархини оптималлаштириш, юқори малакали ходимлар ва замонавий технологиялар билан таъминлаш талаб этилади.

Бугунги кунда мамлакатимиз тижорат банкларитомонидан масофадан бошқарилувчи

12 турдан зиёд хизматлар кўрсатилмоқда. Таҳлил натижаларига кўра, масофадан бошқарилувчи банк хизматларининг асосий фойдаланувчилари Тошкент шаҳри аҳолиси саналади. Пластик карточкалар, банкоматлар сони жиҳатидан ҳам пойтахт етакчи бўлмоқда. Бошқа ҳудудларда ҳам бу кўрсаткич инфратузилмани яхшилаш билан боғлиқ ҳолда ошиб борапти.

Сўнгги йилларда мамлакатимизда банк тизими ва “рақамли банк”ни ривожлантириш, инновацияларга асосланган хизмат турларини кенгайтириш ва мавжуд банк хизматларини такомиллаштиришга эътибор ошганини кузатамиз. Гап шундаки, замонавий дунё барча тизимларни рақамли кўринишга ўтказишни тақозо этапти. “Рақамли банк” хизмат турлари ҳам оммалашиб, у ўтиш иқтисодиётидаги давлатлар банк тизимида кенг қўлланилмоқда. Тизимнинг афзалликлари шундаки, фойдаланувчилар ўзларига қулай ва ҳамёнбоп хизмат турини танлаш имкониятига эга бўлади.

Масалан, АҚШ, Япония, Буюк Британия, Жанубий Корея, Германияда ушбу хизмат тури анъанавий тарздаги банк хизматига айланиб бўлган. Туркия, Россия, Хитой, Ҳиндистон, Беларусда “рақамли банк”дан фойдаланувчилар сони бошқа хизмат турларига нисбатан юқори. Бу банкларга бориб ортиқча вақт ва харажат сарфлашдан анча қулай – исталган ерда банк хизматларидан фойдаланиш мумкин.

Мамлакатимизда банк инфратузилмасини ривожлантириш, “рақамли банк”ни ташкил этишда, биринчидан, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни қабул қилиш, иккинчидан, “digital” тизими остида ишловчи қурилмалар билан таъминлаш лозим. Шунда маҳаллий банклар анъанавий хизмат турларига таяниб қолмай, инновацион хизмат турларини жорий этишни бошлайди. Аҳоли ҳам ўзи истаган банк хизматидан исталган жойда фойдаланиш имкониятига эга бўлади.

Бу борадаги имкониятни кенгайтиришда инфокиоскалар сонини ошириш ҳам талаб этилади. Юртимиздаги банкоматларнинг аксарият қисмини хизматларга тўловларни амалга оширувчи инфокиоскалар ташкил этади. Аммо “cash by code”, “cash to card”, “card to card”, “cash-in” каби инфокиоскалар

сони етарли эмас, улар муайян банк ва савдо шохобчаларидагина жойлашган.

Масалан, “cash by code” тизимида ишловчи банкомат нақд пул бериш ва қабул қилиш функциясига эга бўлиб, бир вақтнинг ўзида пластик картага нақд пул маблағларини жўнатиш ва қабул қилиш хусусиятига эга. “Cash-in” тизимида ишловчи банкоматлар сони кўпайиши эса мижозга керакли бўлган хорижий валюта ёки миллий валютани нақд кўринишда олиш имкониятини беради. Ушбу банкомат мамлакатга ташриф буюрувчи сайёҳлар учун қулайлик яратиб, туризмни янада ривожлантиришга туртки бўлади.

Ривожланган мамлакатлар тажрибаси банклар ўз инфратузилмасига етарлича маблағ ажратмас экан, уларнинг ўз мижозлар базасини йўқотиш эҳтимоли юқори бўлишини кўрсатмоқда. Банк хизматлари мижозлар учун қулай, банк операциялари фойдаланувчилар учун янада тушунарли бўлиши, аҳолининг умумий молиявий саводхонлик даражаси ошиши, банк фаолиятига оид қонунчиликдаги ўзгаришлар ушбу тизим инфратузилмаси ривожланишига хизмат қилади. Иқтисодчи олимлар фикрича, банк хизматларига бўлган ёндашувларнинг ўзгариши туфайли аҳолига хизмат кўрсатиш жараёнида “банк инфратузилмаларининг самарадорлиги” тушунчасига муносабат ҳам ўзгаради.

Банкларнинг аҳолига хизмат кўрсатиш инфратузилмалари самарадорлиги деганда одатда иқтисодий самарадорлик тушунилади. Банк хизматлари бозорини ривожлантиришнинг ҳозирги босқичида иқтисодий самара билан бирга, ижтимоий самара ҳамда банк секторига киритилаётган технологияларни ривожлантиришдан келадиган самара ҳам инobatга олиниши зарур.

Таҳлиллар жараёнида мамлакатимиз банк тизимида масофавий банк хизматларини кўрсатиш ва “рақамли банклар” фаолиятини ривожлантириш бўйича қатор муаммолар мавжудлиги ҳам кўзга ташланади. Масалан, банкларда чет эл валютасини эркин сотиш ва сотиб олиш механизми яратилган бўлса ҳам ҳали-ҳамон аҳолининг қора бозордан валюта сотиб олишга талаби сақланиб қолмоқда. Чунки банклардаги валюта айрибошлаш шохобчасида шахсни тасдиқловчи ҳужжатлар

талаб қилиниши, энг асосийси, шанба-якшанба кунлари ишламаслиги мижозларнинг хизмат туридан қониқмаслигига сабаб бўлмоқда.

Тижорат банкларининг мижозлар билан масофадан боғланишини таъминлаб берувчи банкомат, инфокиоск ва тўлов терминаллари каби алоқа воситалари, асосан, пойтахт ва вилоят марказларида жойлашган бўлиб, узоқ туман ва чекка ҳудудларда камлигича қолмоқда. Банк тизимида замонавий технологиялар ва ахборот-коммуникация воситаларидан фойдаланиш даражаси нисбатан орқада. Масофадан банк хизматларини ташкил этиш ва “рақамли банклар” тизими ривожини учун талаб этиладиган тегишли шароитлар, хусусан, интернетнинг юқори тезлиги, узлуксиз электр энергияси билан таъминлаш, электрон тижоратнинг эркинлиги кабиларга эҳтиёж бор.

Умуман, бу каби муаммоларни барта-раф этиш ва банк тизимида масофадан хизмат кўрсатишни ривожлантиришда интернетни тақдим этишда рақобат муҳитини шакллантириш, интернет нархини кескин камайтириш ва унинг тезлигини бир неча боробар ошириш лозим. Шунингдек, “рақамли банк” тизимини шакллантиришда муҳим омил бўлган замонавий билимга эга дастурчи-молиячи кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш тизимини такомиллаштириш, жисмоний шахслар учун тижорат банкларида валюта айирбошлаш кассаларида мижозларни идентификация қилиш мақсадида Touch ID тизимини яратиш муҳим. Бунда валюта айирбошлаш кассаларида махсус қурулма ёрдамида мижознинг бармоғи сканерланади (биометрик идентификация) ва дастур ёрдамида мижоз идентификацияланади, шу тарзда шахси аниқланади. Бу ортиқча қоғоз-бозликнинг олдини олиш, мижозлар томонидан банк ходимларига билдириладиган эътирозлар камайишига олиб келади.

Муаммоли кредитлар вужудга келишига кредитор тўғрисида етарлича маълумотга эга эмаслик сабаб бўлаётгани ҳам жиддий масалалардан биридир. Ушбу ҳолатнинг олдини олишда банк тизимига йирик маълумотлар базаси – “Big Data”нинг “Data mining” кредит тарихи дастури тизимини жорий этиш керак. Ушбу тизим банк мижозларига кредит ажратишдан олдин мижознинг молиявий ва

иқтисодий ҳолати бўйича таҳлилларни амалга оширишда қўлланилади.

Иқтисодий ўсиш омиллари ҳақида гап борганда, асосий жиҳат аҳоли бандлигига бориб тақалади. Айниқса, ёшларни муносиб иш билан таъминлаш долзарб вазифалардан бири. Чунки ёш авлод кўп жиҳатдан жамиятдаги сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий жараёнларга таъсир кўрсатади. Юртимиз шароитида бу кўрсаткич анча юқорилаб боряпти. Бугун барча соҳада ёшларнинг фаол иштирокини кўриш мумкин.

Иқтисодий фаоллик, бандлик ва ишсизлик даражаси ёшларнинг меҳнат бозоридаги ҳолатини ифодаловчи муҳим кўрсаткичдир. Демак, ёшлар меҳнат бозори шаклланиши ва давлат томонидан тартибга солиниши жараёнларини чуқур таҳлил этиш, иш билан бандлигини ўрганиш ҳар доим долзарб.

Жамиятнинг истиқболдаги ривожланиши ёшлар фаолиятининг бошланғич шароитларига боғлиқ. Давлатимиз раҳбарининг: **“Сайёрамизнинг эртанги куни, фаровонлиги фарзандларимиз қандай инсон бўлиб камолга етиши билан боғлиқ. Бизнинг асосий вазифамиз – ёшларнинг ўз салоҳиятини намоён қилиши учун зарур шароитлар яратишдан иборат”,** деган гапи фикримиз далилидир.

Ҳозир дунёда 15 ёшдан 24 ёшгача бўлган ёшлар сони бир миллиардан ошиб кетган. Улар ер юзи аҳолисининг 20 фоиздан кўпроғини ташкил қилади. Ёшлар ўртасидаги глобал ишсизлик эса 13,1 фоизни ташкил этади. Бу катталар ўртасидаги кўрсаткичдан уч баробар кўп.

Маълумотларга кўра, 2020 йилда юртимизда жами меҳнат ресурслари сони 19 миллион 142 минг кишини ташкил қилган. Вилоятлар кесимида таҳлил қиладиган бўлсак, меҳнат ресурсларининг энг юқори даражаси – 11,1 фоизи Самарқанд вилояти ҳиссасига тўғри келади. Аҳоли сонига нисбатан олиб қараганда, Жиззах, Навоий ва Сирдарё вилоятлари меҳнат ресурслари борасида энг охириги ўринларни банд этган.

Ўзбекистонда иқтисодий ўсишни рағбатлантириш ва аҳоли турмуш даражасини ошириш мақсадида **Ҳаракатлар стратегияси** доирасида бошланган таркибий ислохотлар Тараққиёт стратегияси асосида давом эт-

моқда. Жаҳон банки ва Халқаро молия корпорациясининг “Бизнесни юритиш – 2020” ҳисоботида Ўзбекистон ислохотлар қўлами ва самарадорлиги бўйича дунёдаги энг яхши 20 та ислохотчи давлат қаторига кирди.

“Рақамли Ўзбекистон – 2030” стратегияси яқин йилларда мамлакат иқтисодиётининг барча тармоқлари, жумладан, вертикал тузилмалар ҳамда давлат бошқарувида 280 дан ортиқ ИТ лойиҳани жорий этишни назарда тутди. Мамлакатда стартап лойиҳаларни молиялаштириш учун 12 та венчур фонд ишга туширилди, 40 дан ортиқ стартапга хорижий инвесторларнинг 80 миллион доллардан ортиқ маблағи жалб этилди. Юртимизда хорижий капитал иштирокидаги корхоналар сони 11 мингтага етди.

Мамлакатимизда 2028 йилгача ИТ компанияларга катта солиқ имтиёзлари ва преференциялар тақдим этилган. Жумладан, барча турдаги солиқлардан тўлиқ озод қилинди. Шунингдек, ходимлардан олинган даромад солиғи ставкаси 7,5 фоизгача пасайтирилиб, ускуна ва дастурий таъминотни олиб киришда божхона тўловларидан тўлиқ озод қилинди ҳамда валюта ўтказмалари билан боғлиқ чекловлар бутунлай олиб ташланди.

Худудларда ИТ га ихтисослаштирилган 205 та таълим муассасаси фаолият юритяпти.

“Бир миллион дастурчи” лойиҳаси иш бошлади. Ҳозирга қадар 500 дан ортиқ ИТ компания ИТ парк резиденти ҳисобланади. Аини вақтда ИТ парк резидентлари экспортнинг 83 фоизи АҚШ бозорига тўғри келади.

Чет тилни билиш орқали ВРО бўйича юқори маош олиш имконияти ошиб бормоқда. Шунинг учун ҳам Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги томонидан ВРО марказларни кўпайтириш устида тизимли ишлар амалга ошириляпти. Мазкур лойиҳа ва саъй-ҳаракатларнинг бари мамлакатимизда барқарор иқтисодий ўсиш, бу орқали аҳоли фаровонлигига эришишни таъминлашга хизмат қилади.

Хулоса. Мамлакатимизда инновацион ва рақамли иқтисодиётнинг тараққий этиши меҳнат бозорида ишсизлик даражасини камайтириш, норасмий сектор ва норасмий иш билан бандларнинг расмий секторга мослашиши ҳамда иқтисодиётнинг барқарор ривожланишига имкон яратади. Аҳоли бандлигининг ижтимоий-иқтисодий ва ташкилий жиҳатларини таҳлил этиш эса бу борада мавжуд муаммоларни ўрганиб, тегишли қарорлар қабул қилишда муҳим аҳамиятга эга. Ўзбекистон меҳнат бозоридаги тенденциялар, ишсизликнинг реал миқёсдаги ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий оқибатларини баҳолаб бориш лозим.

Манба ва адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2026-2022 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон Фармони.

IMPROVING THE PROCESSING OF WASTE PRODUCTS IN THE DIGITAL ECONOMY

Sherquziyev Mamadiyar -

Tashkent Financial Institute, assistant professor

Mirzaliyev Sanjar Maxammadjon o'g'li -

Assistant professor of Turin Polytechnic University in Tashkent

Sadinov Aziz Ziyadullayevich -

Tashkent State University of Economics (2 st year doctoral student)

Annotation: This article is aimed at applying a new mechanism for improving an automated control system through methods for creating useful products from waste and developing innovative projects